

Zasztowt, Leszek

"Higher Education and National Identity. Polish Student Activism in Russia 1832-1863", Johannes Remy, Helsinki 2000 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 40, 197-201

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

tych”. Na temat procedury uzyskiwania kwalifikacji przez nauczycieli galicyjskich istnieje również sporo opracowań, do których autor raczej rzadko sięga, bardziej dowierając źródłom kościelnym.

Najciekawszym rozdziałem jest rozdział czwarty, dotyczący dokształcania nauczycieli religii tak duchownych, jak i świeckich. Podobnie jak w poprzednim rozdziale i tu widać wyraźnie wpływ zwyczajów panujących w monarchii austriackiej. W podnoszenie kwalifikacji katechetów angażował się zarówno Kościół, jak i państwo. Odbywało się ono na różne sposoby. Były to wielkie zjazdy-kursy dokształcające księży prefektów będące prostą kontynuacją zjazdów katechetycznych w Galicji (1895, 1897, 1913). Odbywały się one w różnych miastach, jak Warszawa, Poznań, Wilno, Lublin. Brały w nich udział dziesiątki i setki księży z całej Polski, a wykładowcami byli księża – wykładowcy uniwersyteccy i seminarjni oraz znani katecheci, wyróżniający się w dydaktyce religii. Inną formą dokształcania, jak podkreśla autor, były różnego rodzaju kursy i zjazdy katechetyczne ogólnopolskie i lokalne, organizowane przez diecezje oraz Koła Księży Prefektów i ogniska metodyczne (od 1935 r.). Ich celem było lepsze przygotowanie, zwłaszcza pedagogiczne i metodyczne księży prefektów i katechetów do nauczania religii w szkołach. Stanowiły też pomoc w przygotowaniu się do nauczycielskiego egzaminu kwalifikacyjnego. Omawiając problematykę zjazdów, autor podkreśla niezwykle jej bogactwo. Poruszano na nich zarówno poważne i aktualne problemy teologii, jak i etyki i wychowania w tym także i wychowania seksualnego oraz zagadnienia metodyki nauczania.

Interesujące są również rozdziały piąty i szósty, dotyczące istniejących w każdej diecezji Kół Księży Prefektów zjednoczonych w 1919 r. i wizytacji jako instrumentu kontroli procesu nauczania i wychowania religijnego będących także sprawdzianem przygotowania rzeczowego i pedagogicznego katechetów. Autor podkreśla znaczenie uzgodnień w tej sprawie między państwem i Kościołem. Zwraca uwagę na wzory austriacko-węgierskie oraz na znaczenie konferencji biskupów z 1927 r. dla wizytacji szkół przez specjalnych wizytatorów wyznaczonych przez ordynariuszy diecezji.

W wnioskach ogólnych ks. J. Szczepaniak podkreśla duże osiągnięcia Kościoła w Polsce w okresie międzywojennym w dziele ujednoczenia i podniesienia na wyższy poziom kształcenia kadry nauczającej religii w szkołach oraz zmianę mentalności dużej części duchowieństwa akceptującego te zmiany, do których początkowo podchodziło ono nieufnie.

Są to tylko ważniejsze problemy poruszone w pracy. Ogólnie można powiedzieć, że problematyka książki jest znacznie bogatsza. Niewielkie braki w zakresie bibliografii praktycznie nie mają wpływu na jej wyniki. To samo odnosi się do niedociągnięć konstrukcyjnych. Mianowicie, poszczególne rozdziały należało podzielić na podrozdziały, co czyniłoby pracę bardziej przejrzystą. Natomiast podkreślić należy, że jest to praca bardzo źródłowa, wprowadzająca w nową interesującą dziedzinę badań w zakresie historii wychowania. Pod tym względem jest to niewątpliwie praca pionierska.

Stanisław Litak

Johannes Remy, *Higher Education and National Identity. Polish Student Activism in Russia 1832–1863*, Bibliotheca Historica 57, Helsinki 2000, s. 382.

„Dnia 25 lutego 1861 roku umarł Taras Szewczenko, znany maoruski poeta, męczennik, ofiara najsrozszych prześladowań cara Mikołaja. Wycierpiane przez tegoż męki i prześladowania, tak dobrze z doświadczenia znane i polskim i ruskim wybitniejszym ludziom, połączyły przy jego trumnie znaczną liczbę Rosjan, Polaków i Rusinów. W pogrzebie wzięła udział cała młodzież petersburskiego uniwersytetu. Nie były to żadne plemienne sympatie, gdyż tych sympatii nigdy nie było między narodowościami, bo jakież być mogą sympatie między zawojowanymi a zaborcą, gdy ten nadto odtrąca wszelkie objawy jakiegos zbliżenia się?” – pisał Mikołaj Berg w swoich „Zapiskach o powstaniu polskim 1863 i 1864 roku”.

Dalej zaś dodawał *a propos* udziału Rosjan w polskim nabożeństwie za pięciu poległych w Warszawie, które odbyło się w kościele św. Katarzyny w Petersburgu: „Rosjanie przyjmują zaproszenia Polaków i biorą udział bez względu, czy to bezpiecznie lub nie, dobrze czy źle, że nawet śpiewają razem Boże coś Polskę; gdy zaś Rosjanie zawezwali Polaków do współudziału w rzeczy bynajmniej nie kompromitującej, nie zabronionej i nie demonstracyjnej, Polacy odmawiają! Znów ta dawna, przekłeta różnica. Czyż niema środków na wykorzenie tej choroby, i na czym właściwie ona polega?” (Kraków 1898, s. 223–225).

W rzeczywiście polscy studenci podziękowali rosyjskim kolegom za szczerą

udział w nabożeństwie. Jednak współpracy z nimi zdecydowanie odmówili w specjalnie wydanej Odezwie prezentującej stanowisko polskie. Odezwa ta opublikowana została w emigracyjnym czasopiśmie „Przegląd Rzeczy Polskich”, którego redakcja pochwaliła odpowiedź, uznając ją za przejaw niezłomnego ducha polskiego.

Epizod ten, przedstawiony na szerszym tle i znacznie szczegółowiej w oparciu o polskie i rosyjskie źródła, jest jednym z drobnych fragmentów solidnej pracy powstałej na uniwersytecie w Helsinkach, której autorem jest fiński historyk Johannes Remy. Monografia poświęcona jest szkolnictwu wyższemu i tożsamości narodowej studentów polskich oraz ich działalności w Cesarstwie Rosyjskim w latach 1832–1863.

Monografia Johanna Remy jest z jednej strony pracą z zakresu historii Polski, z drugiej strony poświęcona jest dziejom carskiej Rosji, a w jej granicach również obszarem, z których wywodziła się znacząca większość polskich studentów, a mianowicie zachodnim prowincjom imperium. Autor obszernie fragmenty pracy poświęcił również kwestiom ukraińskiego i litewskiego odrodzenia narodowego w kontekście działalności polskich studentów w rosyjskich uniwersytetach i ich związków z innymi nacjami z terenów pierwszej Rzeczypospolitej.

Praca oparta została na imponującej kwerendzie archiwalnej. Objęła ona zasoby archiwów polskich (Archiwum Głównego Akt Dawnych, Biblioteki imienia Ossolińskich we Wrocławiu i Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie), archiwów rosyjskich (Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Petersburgu, Państwowego Archiwum Sankt Petersburga, Biblioteki Narodowej im. Sałtykowa-Szczedrina w Petersburgu, Państwowego Archiwum Rosyjskiej Federacji w Moskwie, Państwowego Archiwum Historycznego Moskwy, Rosyjskiego Państwowego Wojskowo-Historycznego Archiwum w Moskwie oraz Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie). Ponadto wykorzystane zostały materiały z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie i Litewskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Wilnie.

Wśród źródeł drukowanych przeważają przede wszystkim liczne wspomnienia i pamiętniki oraz opublikowana korespondencja. Dotyczy to zarówno carskich dostojników i urzędników, jak i polskich studentów i spisowców. Obejmują one ponad 100 pozycji, w tym często zapomniane i mało zapoznane zapiski rozproszone w licznych dawnych czasopismach, jak „Russkaja Starina”, „Russkij

Archiw”, „Istoriczeskij Wiestnik”, „Kiewskaja Starina”, „Gołos Minuwszego”, „Żurnal Ministerstwa Narodnego Proswieszczenija”, „dziewniastowieczny „Tygodnik Powszechny”, „Sobótka”, „Przegląd Literacki” – dodatek do petersburskiego „Kraju”, „Biblioteka Warszawska”, „Wiek”, „Kotokoł”, „Ukrain’skaja żyżń” i wiele innych.

Wśród opracowań monograficznych wykorzystanych w pracy przeważa literatura polska i rosyjska, choć autor starał się wykorzystać również liczne prace ukraińskie, białoruskie oraz francuskie, niemieckie i angielskie. Niewątpliwie najwięcej odniesień do tematu monografii znalazł autor w pracach francuskiego historyka Daniela Beauvois, do którego opinii odnosi się wielokrotnie. Wśród historyków polskich najczęstsze są odwołania do prac Aliny Barszczewskiej-Krupy, Dawida Fajnhauza, Stefana Kieniewicza, Franciszka Nowińskiego, Karola Poznańskiego, Wiktorii Śliwowskiej, Jana Tabisia i Andrzeja Walickiego. Najszerzej wykorzystywane prace rosyjskojęzyczne są autorstwa W. Dżakowa, R. G. Ejmontowej, T. Fiedosowej, G. W. Makarowej, G. I. Marahowa, S. S. Simonowa i A. F. Smirnowa.

Biegłość językowa fińskiego historyka pozwoliła mu zająć się tematem, który dla wielu historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich i białoruskich jest do dziś przedmiotem gruntownych studiów, częstokroć uwidaczniających znaczne różnice opinii na temat poszczególnych wydarzeń. Dotyczy to zwłaszcza kwestii narodowościowych oraz interpretacji społecznego podłoża studenckich działań. Wydawać by się mogło, że stworzenie panoramy polskiego życia studenckiego na uniwersytetach rosyjskich okresu międzypowstaniowego to zadanie, którego może podjąć się wyłącznie badacz ze słowiańskiego kręgu kulturowego i z krajów Europy Środkowej i Wschodniej. Tymczasem monografia autorstwa Johanna Remy jest w gruncie rzeczy pierwszym, całościowym opracowaniem na interesujący nas temat, a jednocześnie pracą napisaną z gruntowną znajomością epoki, literatury i źródeł. Praca ta, co jest znamienne z polskiego punktu widzenia, odzwierciedla stanowisko polskich studentów we wszystkich kluczowych kwestiach: niepodległości Polski, stosunku Polaków do władz carskich i Rosjan w ogóle, relacji pomiędzy studentami polskimi oraz ukraińskimi i litewskimi, a nawet zagadnień filo- bądź antysemityzmu polskiego w Rosji.

Praca składa się z czterestnu rozdziałów uporządkowanych chronologicznie. Z drugiej strony autor starał się, aby pierwsze rozdziały dotyczyły kwestii ogólnych oraz kontekstu sytuacji Polaków w Rosji. W dalszej części, przechodząc do problemów rosyjskiej polityki

oświatowej wobec Polaków koncentrował się na zagadnieniach szczegółowych, dotyczących polskich (i nie tylko) konspiracji i spisów na rosyjskich uniwersytetach oraz reakcji biurokracji carskiej, starającej się przeciwdziałać polskiej irredencji.

Ponieważ praca przeznaczona jest nie tylko dla polskiego czytelnika w rozdziale pierwszym niezbędnym stało się wyjaśnienie specyfiki polskiego ruchu niepodległościowego (*The Polish National Movement*). Autor z dużą swobodą i biegłością uporał się z problematyką polskiego mesjanizmu, literatury romantycznej, polskiej filozofii politycznej oraz tradycji konspiracyjnych i powstaniowych. W rozdziale drugim zaprezentował stanowisko rosyjskie wobec sprawy polskiej oraz przedstawił ogólny zarys polityki carskiej w regionach zamieszkałych przez ludność polską (*Russia and the Polish Question*). Na podkreślenie zasługuje tu zwłaszcza rozróżnienie pomiędzy polityką carską wobec terytoriów etnicznie polskich (Królestwo Polskie), a ziem zabranych Rzeczypospolitej (obszarów tzw. prowincji zachodnich Cesarstwa). Rozdział trzeci ma również charakter wprowadzający i zawiera historyczny zarys początków ukraińskiego, białoruskiego i litewskiego ruchu odrodzenia narodowego (*The National Awakening of the Ukrainians, Belorussians and Lithuanians*). Najlepiej przedstawiona została problematyka ukraińska, najslabiej zagadnienia wczesnego litewskiego odrodzenia narodowego. Rozdział ten jest jednocześnie dosyć istotny w całości monografii, gdyż wyjaśnia powracające w dalszej części niejednokrotnie problemy relacji studentów polskich ze studentami innych narodowości wywodzącymi się z terenów pierwszej Rzeczypospolitej.

W rozdziale czwartym autor przechodzi do analizy zagadnień edukacyjnych i prezentuje omówienie rosyjskiego systemu oświatowego oraz zasad administrowania uniwersytetami (*Education and Politics*). Rozdział zawiera przede wszystkim rozbiór podstawowych aktów prawnych dotyczących oświaty w oparciu przede wszystkim o „Połnoje Sobranie Zakonow”. Podobny charakter ma rozdział piąty poświęcony polityce oświatowej na obszarach zamieszkałych przez Polaków w latach 1830–1837 (*Educational Policy in Regions inhabited by Poles, 1830–1837*). Autor przedstawia własne uzupełnienia źródłowe i komentarze w stosunku do wcześniejszych ustaleń zawartych w pracach Jana Kucharzewskiego, Władysława Studnickiego, Daniela Beauvoisa, Karola Poznańskiego, Ryszarda Wroczyńskiego oraz Natalii Szczawieliewej, Galiny Makarowej i Cynthia Whittaker.

Najistotniejsza, z punktu widzenia nowych ustaleń źródłowych i interpretacyjnych, część monografii rozpoczyna się od rozdziału szóstego. Zawiera on analizę społeczności studentów polskich w latach 1836–1838 pod kątem pochodzenia społecznego i wyznania. Autor przyjął założenie, iż analiza dotyczy osób pochodzących z obszarów zamieszkałych przez Polaków. Odrzucił natomiast propagowany przez władze carskie pogląd, że Polakami mogły być wyłącznie osoby wyznania katolickiego. Zinterpretowane zostały dane dotyczące Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie, Uniwersytetu Petersburskiego, Uniwersytetu Moskiewskiego oraz Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie. Nie udało się natomiast zgromadzić danych dotyczących Uniwersytetu Dorpackiego i Akademii Medyko-Chirurgicznej w Petersburgu (brak informacji o terytorium, z którego wywodzili się studenci). W rozdziale tym autor przedstawił również obraz życia studenckiego (m.in. w oparciu o instrukcje i regulacje prawne dotyczące społeczności studentów) oraz ich stosunek do Rosji (głównie na podstawie pamiętników i wspomnień). Rozdział siódmy dotyczy organizacji Zemsta Ludu i mało znanych przypadków indywidualnych z roku 1833 (*The Revenge of the People and individual cases in 1833*). Omówione zostały między innymi polityczne śledztwa związane ze sprawą Tadeusza Łady-Zabłockiego, wówczas studenta Uniwersytetu Moskiewskiego, poety i późniejszego zesłańca na Kaukaz. Autor oparł się głównie na pracach rosyjskich, zwłaszcza Władimira Diakowa (szkoda, że pominał Marii Janion, *Tadeusz Łada-Zabłocki 1813–1847* [w:] *Obraz literatury polskiej*, t. III. *Literatura krajowa w okresie romantyzmu 1831–1863*, Warszawa 1992, s. 333–368). Interesujące są nowe uzupełnienia archiwalne na temat powiązań Zemsty Ludu ze studentami Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie (Adolf i Żeliszlaw Korsakowie oraz Marceli Szymański).

Jednym z najobszerniejszych rozdziałów źródłowych jest rozdział ósmy omawiający grupy studenckie związane z Szymonem Konarskim i Stowarzyszeniem Ludu Polskiego. Po przedstawieniu zarysu dziejów konspiracji Konarskiego autor przechodzi do analizy działalności organizacji studenckich: grupy Władysława Gordona na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie, organizacji Młoda Polska i jej następców w Akademii Medyko-Chirurgicznej w Wilnie, korporacji „Polonia” i grupy Karola Hildebrandta na Uniwersytecie Dorpackim oraz sprawy Seweryna Gołębiowskiego i nielegalnych działań czytelniczych w Petersburgu. Zarówno w przypadku grupy Władysława Gordona w Kijowie, konspiracji Franciszka

Sawicza w Wilnie, jak i grupy Karola Hildebrandta oraz sprawy Seweryna Gołębiowskiego w Petersburgu autor wniósł istotne uzupełnienia do dotychczasowej literatury przedmiotu. Jego poszukiwania źródłowe uzupełniają ustalenia Aliny Barszczewskiej-Krupy, rozszerzają zakres informacji, jakie uzyskujemy z dawnych pamiętników, jak choćby z wspomnień Macieja Łowickiego. Autor zrezygnował natomiast z wykorzystania wspomnień Franciszka Sawicza, bohatera konspiracji wileńskiej, opublikowanych w Krakowie pod pseudonimem E. Helenijusz w 1876 r., które przekonyują uznać za apokryf (s. 124 i nn.).

Porządek chronologiczny wydarzeń utrzymany jest w kolejnych rozdziałach. Rozdział dziewiąty poświęcony został zmianom w rosyjskiej polityce oświatowej wobec Polaków w latach 1838–1848 (*Educational Policy and the Poles, 1838–1848*). W rozdziale dziesiątym przeprowadzona została analiza społeczności studentów polskich w latach 1844–1845 (uniwersytety w Kijowie, Moskwie, Petersburgu i Dorpacie). Obok danych liczbowych, informacji na temat pochodzenia społecznego i wyznania studentów przedstawione zostały dalsze losy konspiracji we wspomnianych uczelniach. W przypadku Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie autor uzupełnił dotychczasowe informacje na temat powizań Bractwa Cyryla i Metodego z polskimi studentami w Kijowie (wspomnienia Juliana Beliny Kędzrzyckiego i inne). Na Uniwersytecie Moskiewskim uzupełnione zostały informacje o licznych drobnych przypadkach aresztowań studentów polskich (m.in. sprawy Szymona Krzeczkworskiego, Romualda Świerżbińskiego, Jana Majorkiewicza, Apolinarego Bielianowicza i innych). Podobnie w przypadku pozostałych uniwersytetów.

Rozdział jedenasty przedstawia politykę oświatową wobec Polaków w okresie narastającej reakcji w ostatnich latach panowania Mikołaja I oraz jej wpływ na zmiany w polskiej społeczności studenckiej (*Educational Policy and Poles, 1848–1854*). Podobnie jak poprzednio autor analizuje pochodzenie społeczne i wyznaniowe studentów oddzielając osoby pochodzące z Królestwa Polskiego od studentów z zachodnich guberni Cesarstwa. Milkną w tym czasie polskie działania konspiracyjne, a wszechobecna policja skutecznie zniechęca do podejmowania jakichkolwiek prób niesubordynacji, nie mówiąc nawet o „prawomyślnych” wspólnych przedsięwzięciach studenckich.

Ostatnia część pracy dotyczy panowania Aleksandra II, okresu liberalizacji i odwilży politycznej w Rosji, a jednocześnie okresu narastającego konfliktu polsko-rosyjskiego, którego apogeum nastąpiło w okresie powstania styczniowego 1863 r. (*A New Reign and*

New Policies, 1856–1860). W tym czasie nastąpiły pierwsze objawy zmian, jakie miały pogłębić się w społeczności polskich studentów w Rosji (rozdział trzynasty: *Polish Students, 1856–1860*). Z jednej strony nastąpił wyraźny spadek liczby osób wywodzących się ze szlachty, przy jednoczesnym wzroście liczby studentów polskich pochodzących z innych warstw. Z drugiej strony, mimo wzrostu ogólnej liczby studentów, liczba osób wyznania katolickiego zaczęła maleć, zaś wzrosła liczba studentów wyznania prawosławnego (s. 243 i nn.). Mimo prób liberalnych reform w uniwersytetach, a nawet rządowej dyskusji na temat przyczyn niepokojów studenckich, sytuacja zaczęła wymykać się spod kontroli. Kryzys rozpoczął się właśnie na obszarze zaboru rosyjskiego (rozdział czternasty: *A Crisis in Russian Poland, 1861–1863*). Mimo uzyskanej autonomii i reformy oświaty w Królestwie Polskim nastroje antyrosyjskie i w konsekwencji postulaty odzyskania pełnej suwerenności nasilały się. W 1861 r., według danych Trzeciego Oddziału, we wszystkich uniwersytetach rosyjskich było 1 541 studentów z zachodnich prowincji i Królestwa Polskiego 1 172 z nich było wyznania rzymskokatolickiego. Danych tych jednak, jak stwierdza autor, nie można uznać za kompletne (s. 298). Ostatnie fragmenty pracy poświęcone są narastającej fali protestów studenckich na początku lat sześćdziesiątych oraz przeciwdziałaniom podejmowanym przez carskie władze.

Monografia Johanna Remy jest pracą zasługującą na najwyższe uznanie. Jej wartość jest szczególnie wyraźnie widoczna, gdy spoglądamy na wykorzystane w pracy źródła. Większość z nich to unikalne materiały administracji rosyjskiej, pochodzące zwłaszcza z Ministerstwa Oświecenia Publicznego oraz akta policyjne, ale także liczne zbiory korespondencji pomiędzy najważniejszymi postaciami rosyjskiej sceny politycznej. Autor obficie korzystał także z polskich archiwaliów, przede wszystkim z pamiętników, wspomnień i korespondencji.

Od strony interpretacyjnej monografia Johanna Remy napisana została według najlepszych akademickich wzorów, choć autor przejął punkt widzenia bohaterów swojej książki. Czytając ma się niejednokrotnie wrażenie, że praca ta została napisana przez jednego z polskich studentów lub też historyka wywodzącego się z któregoś z polskich uniwersytetów. Zdziawiła nie tylko erudycja autora, ale także jego warsztat historyczny. Oczywiście można zarzucić autorowi polonocentryzm, co w przypadku polskiego tematu opracowania nie wydaje się poważnym uchybieniem.

Z innych zastrzeżeń można wspomnieć, iż poza obszarem zainteresowań autora pozostały uniwersytety w Kazaniu i Charkowie, wspomniane w pracy wielokrotnie, jednak zawsze na marginesie tego, co działo się w Moskwie, Petersburgu, Kijowie czy Dorpacie. Nie zmienia to faktu, że najwięcej Polaków studiowało właśnie w tych czterech miastach, zaś Kazań i Charków były na uboczu polskich peregrynacji naukowych. Podobne zastrzeżenia można postawić z racji nie uwzględnienia rosyjskich uczelni technicznych, jak choćby instytutu politechnicznego w Petersburgu lub Rydze. Jednak sformułowanie tytułu monografii ograniczało zainteresowania autora w gruncie rzeczy wyłącznie do uniwersytetów.

Podsumowując swe dociekania Johannes Remy stwierdza, że tożsamość narodowa, zwłaszcza Polaków z zachodnich prowincji Cesarstwa, nie była czymś stałym i zuniformizowanym. Istniały różne grupy i frakcje. Zdarzały się na przykład głosy krytykujące zbytni „zachodni indywidualizm” na obszarze Królestwa Polskiego. Żądano obrony niepolskich grup etnicznych w ramach polskiego ruchu niepodległościowego (*nota bene* jedno z zagadnień najciekawiej przedstawionych w pracy). W skrajnych przypadkach domagano się nawet rezygnacji z polskiej tożsamości na korzyść ukraińskiej lub litewskiej. Dominujące było jednak dążenie do odrodzenia niepodległości Polski w granicach przedrozbiorowych oraz kultuwanie tradycji polskiego ruchu niepodległościowego, poczynając od Konfederacji Barskiej poprzez Filomatów i Filaretów. W hierarchii wartości polskich studentów w Rosji bezwzględnie najwyższej ceniono wyzwoleń naródowe, które było znacznie ważniejsze niż jakiegokolwiek rewolucyjne zmiany w Europie. Polacy izolowali się od Rosjan. Po-

wszechnie panowało również przeświadczenie o wyższości kulturowej tych pierwszych. W najbardziej krańcowych opiniach uważano Rosjan, zwanych Wielkorusami, za naród pozbawiony słowiańskiego charakteru, w którym dominujące stały się pierwiastki mongolskie i azjatyckie. Te ekstremalne głosy nie przeszkadzały jednak we wspólnym podejmowaniu działań antycarskich. Wpływ Polaków lub „ducha polskiego” na bieg spraw był szczególnie widoczny w przypadku Petersburga, w którym – dla przykładu – w 1861 r. 47,4% aresztowanych studentów pochodziło z zachodnich prowincji i Królestwa Polskiego. Współpraca polsko-rosyjska miała jednak miejsce we wszystkich uniwersytetach, zwłaszcza na początku lat sześćdziesiątych XIX w. Nie zmienia to faktu, że rosyjscy studenci byli zazwyczaj bardziej skłonni do współpracy i kontaktów z Polakami niż ci ostatni.

Kończąc to pobieżne omówienie monografii Johanna Remy warto jeszcze raz podkreślić, że praca ta jest jednym z nielicznych studiów napisanych w języku angielskim reprezentujących stanowisko polskie, uwzględniającym historyczne argumenty małych i średnich krajów środkowej i wschodniej Europy. Książka ta, dostarczająca wyczerpujących informacji o rosyjskiej polityce oświatowej i narodowościowej, nie przedstawia Rosji jedynie z punktu widzenia Petersburga, jak to ma miejsce w przypadku większości opracowań amerykańskich i brytyjskich, ale uwzględnia również punkt widzenia Warszawy, Wilna czy Kijowa. Wypada mieć nadzieję, że fiński historyk nie porzuci swoich zainteresowań porobiorobowymi dziejami Rzeczypospolitej i powstaną kolejne wartościowe prace poświęcone jej historii.

Leszek Zasztowt

Julian Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński. 1918–1939*. Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 2000, ss. 760.

Uniwersytet Jagielloński nie miał do tej pory monografii traktującej o jego dziejach w okresie pomiędzy wojnami światowymi. Przyczyn było kilka, między innymi negatywne nastawienie i nieufność władz państwowych wobec Uniwersytetu przez znaczną część międzywojnia i po II wojnie światowej, kontrowersje w ocenie okresu historycznego w środowisku badaczy, stosunkowo nikły do tej pory stan badań nad źródłami i problemami szczegółowymi. Zważywszy rolę, jaką odgrywała ta uczelnia w tworzeniu systemu szkolnictwa wyższego w Polsce odrodzonej, w życiu naukowym

i uniwersyteckim międzywojnia, była to nie tylko poważna luka w stanie badań nad dziejami samego Uniwersytetu, ale też generalnie nad dziejami polskiego szkolnictwa wyższego w XX wieku. Lukę tę wypełnia potężna monografia (760 stron), która ukazała się w roku jubileuszu sześćsetlecia drugiej – jagiellońskiej – fundacji Akademii Krakowskiej.

Autor, Julian Dybiec – profesor Wszechnicy Krakowskiej, jej wychowanek jako student i jako uczyony – pisze: „Sądzę [...] że obecny okres jest najbardziej odpowiedni do napisania dziejów uczelni w okresie międzywo-